

SLOVENSKI SELITVENI TOKOVI V NEMČIJO IN SPREMINJANJE VLOGE SLOVENŠČINE

Saška Štumberger*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Slovenski selitveni tokovi v Nemčijo in spreminjanje vloge slovenščine

V članku so pojasnjena poimenovanja za Slovence v Nemčiji, ki so povezana z načinom prestopa meje (legalen – nelegalen), z vzroki selitev (ekonomski – politični) in s trajanjem bivanja (začasno – stalno). Začetek zgodovinskega pregleda je v 19. stoletju, težišče raziskave pa je čas po drugi svetovni vojni. Opis selitvenih tokov in življenja v Nemčiji temelji na člankih, ki so izšli v slovenskih revijah in časopisih, ter na pogovorih s Slovenci v Nemčiji. Posebno natančno so opisani dogodki, raziskave in članki v medijih, ki so v Sloveniji (Jugoslaviji) in Nemčiji vplivali na spreminjanje vloge slovenščine ter odnos do dvojezičnosti.

KLJUČNE BESEDE: Slovenci v Nemčiji, zdomci, izseljenci, migracije, dvojezičnost, slovenščina

ABSTRACT

Slovenian migration streams to Germany and the changing of role of Slovenian language

Explained in the article are terms denoting Slovenians in Germany that are linked with the manner of crossing the border (legal – illegal), causes for migrations (economic – political), and with duration of staying (temporary – permanent). The historical survey begins with the 19th century while the centre of the research is the time after World War II. The description of migration streams and life in Germany is based on articles published in Slovenian magazines and newspapers and on interviews with Slovenians in Germany. Particularly precisely described are events, researches and articles in the media that have influenced in Slovenia (Yugoslavia) and in Germany on the changing of the role of Slovenian language and attitude towards bilingualism.

KEY WORDS: Slovenians in Germany, migrant workers, emigrants, migrations, bilingualism, Slovenian language

* Štumberger, Saška, mag. znanosti s področja slovenskega knjižnega jezika in stilistike, univerzitetna diplomirana nemcistka, asistentka na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija.

1 UVODNO RAZMIŠLJANJE O SLOVENCIH PO SVETU¹

Do Slovencev po svetu je imela država v preteklosti različen odnos. Z osamosvojitvijo se je sodelovanje med matico in Slovenci po svetu izboljšalo, čeprav se še vedno ni spremenila miselnost, po kateri so tisti, ki so odšli, za narod izgubljeni. Sami se ne vidijo tako in prav bi bilo, če bi jih tudi mi videli drugače, kot priložnost. O tem je razmišljal dr. Matjaž Klemenčič: »Žal se Slovenci v Sloveniji ne zavedajo pomena izseljenstva. Naš šolski sistem namreč ne posveča dovolj pozornosti kulturnemu ustvarjanju, nastajanju izseljenstva in vsemu, kar slovensko izseljenstvo predstavlja po svetu. /.../ Uspeh bi bil, da bi se Slovenci zavedli, kakšno bogastvo je to, da imamo izseljence. Ne pa, da pojav izseljenstva tako kot eden mojih kolegov označujemo za rakasto rano slovenstva« (Rodna gruda 49/4, 8–9, 2002, intervju z dr. Matjažem Klemenčičem).

2 POIMENOVANJE SLOVENCEV V NEMČIJI

Ko začnemo raziskovati Slovence po svetu, se najprej srečamo z množico poimenovanj za ljudi, ki so iz Slovenije odšli. Za Slovence v Nemčiji to velja še toliko bolj, kajti zgodovina preseljevanj v to državo je dolga, spremljalo pa jo je veliko sprememb. Za ponazoritev problematike navajam primere rabe in različne pomene izrazov emigrant, zdomec, izseljenec in diaspora.

2.1 Emigrant

Pojem emigrant je v slovenščini politično obremenjen.² Po letu 1945 je nastala sintagma »sovrážna emigracija«, s katero so označevali politične emigrante in vse izseljence, ki se niso strinjali s sistemom v domovini. To je vnašalo razpoke med izseljenstvo, saj so se Slovenci po svetu združevali po političnem in ideološkem načelu.

Za ponazoritev rabe sem pregledala članke v *Rodni grudi* in ugotovila, da so v 70. in 80. letih izraz uporabljali za Slovence, ki se niso strinjali s takratnim političnim sistemom.³

¹ Razprava je priredba avtoričinega magistrskega dela *Slovenščina pri dvojezičnih Slovencih v Nemčiji*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2004, ki je nastalo pod mentorskim vodstvom red. prof. dr. Ade Vidovič Muha.

² SSKJ: emigrant -a m (a a) kdor se izseli v tujino, **zlasti iz političnih vzrokov**; begunec, izseljenec: emigranti so izdajali svoj časopis; amnestija za večino vojnih in povojnih emigrantov; ob revoluciji se je razkropilo po svetu veliko ruskih emigrantov / ekonomski emigrant; verski emigrant. (Podčrtala S. Š.)

³ *Očitno je, da se za to akcijo (opozorilo delavcem, naj ne varčujejo v jugoslovanskih bankah, op. S. Š.) skriva naša **sovrážna emigracija** /.../ (Varčujemo pri domačih bankah! *Rodna gruda* XIX/3, 21, 1972); *Žal moram zapisati, da nekateri ljudje, ki že dolga leta živijo v tujini, menijo, da bolje poznajo razmere v Sloveniji, kot jih poznamo mi, ki tukaj stalno živimo. Seveda se pri tem poslu-**

2.2 Zdomec

Izraz zdomec⁴ so uporabljali za delavce, ki so se začasno zaposlili v tujini in naj bi se po krajšem času vrnili: »Kot zdomce opredeljujemo osebe, ki imajo stalno prebivališče v domači državi, vendar zaradi dela ali študija začasno bivajo in delajo v tujih državah ter se nameravajo po določenem času vrniti domov. K tem prištevamo še njihove družinske člane. Drugi izraz zanje so 'delavci na začasnem delu v tujini in njihovi družinski člani'« (Zupančič 1999: 43).

Izraz je nastal načrtno, ob njegovem nastanku je o njem spregovorila tudi jezikovna komisija Dela (Štefan Kališnik, Stane Ivanc, Jože Snoj, Herman Vogel, Albert Papler, Jože Kranjc, Janez Dular), članek pa je pod naslovom *Izseljenec, zdomec, zdomar* izšel v *Rodni grudi* (XVIII/4, 21, 1971):

Beseda »zdomec« je v širši slovenski javnosti »doma« šele kako leto in tu jo uporabljamo samo za zaznamovanje pomena »naš človek na delu v tujini«. Že več let prej so se z njo poimenovali naši povojni politični emigranti, vendar se njihov izraz v Sloveniji ni prijel in beseda »zdomec« v jezikovni zavesti večine Slovencev nima zveze s pomenom »politični emigrant«, temveč poimenuje novejšega »ekonomskega emigranta« (že to okorno poimenovanje z dvema tujkama opominja, da je zadnji čas za vpeljavo gibčnejšega in domačega izraza). Beseda se nam zdi posrečena in nujno potrebna, zato bi bilo dobro, če bi jo sprejela vsa množična občila, po njih pa tudi vsi drugi, ki se največ ukvarjajo z vprašanji zdomstva (naši zavodi za zaposlovanje, predstavništva v tujini idr.).

Izraz se je prijel in ga v *Rodni grudi* v 70. in 80. letih pogosto beremo.⁵ Vprašanje rabe poimenovanja se je znova pojavilo v 90. letih, kajti zdomci, ki so prvotno res samo začasno odšli v tujino, se niso vračali. Leta 1997 so v *Rodni grudi* opozorili tudi na

žujejo »alarmančnih« informacij nam nenaklonjenih krogov, emigrantskih in tujih, ki dogajanja v Jugoslaviji namerno napačno razlagajo in včasih zavedejo tudi tistega bralca, ki resnico dobro pozna (Jože Prešeren, Poskusi poštenosti? *Rodna gruda* XIX/10, 2, 1972); Tako je na primer 25. 11. 1978 v Frankfurtu 300 pripadnikov fašistične emigracije demonstriralo po ulicah in nosilo 50 transparentov z gesli, ki grobo žalijo tovariša Tita – predsednika tuje države, kar je po zahodnemški zakonodaji prepovedano (Janez Stanič, Dve vrsti terorizma? *Rodna gruda* XXVI/3, 5, 1979); Mitja Ribičič je v svojem govoru tudi ostro zavrnil poskuse raznih emigrantskih skupin /.../ (Jože Prešeren, Urednik vam, *Rodna gruda* XXVII/2, 2, 1980). (Podčrtala S. Š.)

⁴ SSKJ: zdomec -mca m (o) kdor se začasno izseli v tujino zaradi dela, zaposlitve: zdomci so ustanovili svoje društvo; potovanja zdomcev v domovino. (Podčrtala S. Š.)

⁵ Otroci zdomcev potrebujejo pomoč (*Rodna gruda* 26/4, 19, 1979); Srečanje z vrstniki naših zdomcev (*Rodna gruda* april 26/4, 22–23, 1979); Devizna novost za zdomce (*Rodna gruda* 26/4, 22–23); Klubi zdomcev (*Rodna gruda* 26/5, 19, 1979); Cesta zdomcev – evropsko vprašanje (*Rodna gruda* 28/6, 12, iz *Gospodarskega vestnika*, 1979); /.../ zdomski Slovenci pripravili spored (*Rodna gruda* XXIX/6, 11, 1982).

ta problem, vendar pa niso predlagali nobenih rešitev (Janez Rogelj, *Kakšna matica v bodoče*, *Rodna gruda* XLIV/2, 10, 1997):

Delitev izseljencev na politične in ekonomske je v odnosu med Republiko Slovenijo in izseljenci nepomembna. Samo po sebi je tudi razumljivo, da je treba nehati uporabljati izraz »zdomec«, ki je preživet, saj se ga je uporabljalo v poznih 60. letih za kategorijo delavcev na začasnem delu v tujini, uporabljal pa ga je tudi del t. i. političnih izseljencev. (Podčrtala S. Š.)

Priporočila se v *Rodni grudi* niso držali in od srede 90. let za nekdanje delavce na začasnem delu v tujini rabijo izraz zdomci (pogosto v narekovajih),⁶ poleg tega pa najdemo tudi izraz izseljenec (s pojasnilom),⁷ ki so ga prej uporabljali samo za Slovence v prekomorskih državah.

2.2.1 Zdomstvo

Izraz zdomstvo ima še bolj neustaljeno rabo kot zdomec. Pogosto so ga uporabljali, ko so pisali o beguncih, ki so bili prisiljeni zapustiti državo iz političnih razlogov,⁸ in Slovencih v Argentini.⁹

⁶ *Tudi volitve slovenskih zdomcev na območju Stuttgart so bile letos izredno polnoštevilno udeležene. Baden-Württemberg je bil že več let znan po izredno pasivni kulturnopolitični dejavnosti in ignoriranju kolektivne dejavnosti med zdomci* (Jože Kontaršček, *Rodna gruda* XLIV/2, 38, 1997); *Leva Detela, slovenskega 'zdomskega' pisatelja* (*Rodna gruda* XLIV/3, 45, 1997); *.../ koliko zdomcev, ki so tuji v konkretni družbi* (*Rodna gruda* XLIV/5, 37, 1997, iz Berlina); *Kronika slovenskega kulturnega društva Lipa v Landskroni, najstarejšega 'zdomskega' društva* (*Rodna gruda* XLV/10, 38, 1998, ust. 1968); *Zdomci, ki prehitujejo stroko* (*Rodna gruda* XLVI/1, 8, 1999, iz Brazilije); *Štirinajst let že poučujem otroke naših izseljencev, ki so bili poprej »zdomci«, z namero, da se po sedmih letih vrnejo* (*Rodna gruda* 46/6, 8, 1999, učitelj Dušan Čegovnik); *.../ dobro poznate položaj naših zdomcev v zahodnoevropskih državah* (*Rodna gruda* 46/10, 9, 1999); *.../ zanimanje oblasti za zdomce* (ki so bili nekdanji edini dovoljeni priliv tujega kapitala) kar nekako presahnilo (*Rodna gruda* 47/2, 45, 2000); *V »klasičnih zdomskih državah«* Evrope, Avstriji, Nemčiji, Švici, Švedski, število učencev iz leta v leto upada, kar sodi k normalnemu razvoju (*Rodna gruda* 47/10, 6, 2000, Melita Steiner). (Podčrtala S. Š.)

⁷ *Evropski »zdomci«, ki so po nekaj desetletjih bivanja na tujem postali pravi izseljenci* (*Rodna gruda* 48/11, 7, 2001); *.../ je šel v svet, med slovenske izseljence, pravzaprav zdomce v Nemčijo* (*Rodna gruda* 49/8–9, 11, 2001). (Podčrtala S. Š.)

⁸ *Rozina Švent: Slovenski tisk v zdomstvu po letu 1945: od begunskih taborišč preko naseljenih središč po svetu v matično domovino. Ljubljana: Svetovni slovenski kongres, Narodna in univerzitetna knjižnica, 1991.* (Podčrtala S. Š.)

⁹ *»/G/loboko zdomstvo«* po ustanovitvi SKA, 1954 (*Rodna gruda* XLXIII/3, 8, 1996); *France Papež: Zapisi iz zdomstva. B. A., 1976, Ljubljana, 1992; V Papeževih delih občutimo njegovo nenehno razpetost med domovino in zdomstvom, ki ga tolmači z izrazom biti-z-doma. Vendar se v tem svojem zdomstvu ne pomiluje, ampak skuša doseči neko novo kvaliteto* (*Rodna gruda* XLXIII/7, 10, 1996); *.../ mi bili vsa dolga leta zdomstva edini tolažnik* (*Rodna gruda* XLIV/12, 2, 1997). (Podčrtala S. Š.)

2.3 Izseljenec

Izraz *izseljenec*¹⁰ so v Rodni grudi najprej uporabljali za Slovence, ki so odšli v prekomorske države za stalno,¹¹ v 80., še bolj pa v 90. letih, ko je bilo jasno, da se tudi večina dotedanjih začasnih zdomcev ne bo vrnila, pa ga začnejo uporabljati tudi za Slovence po Evropi.¹²

Po pregledu časopisnih člankov se seveda postavi vprašanje, kako poimenovati Slovence v Nemčiji. Izseljenci ali zdomci? Kakšna je razlika? Kakšni so kriteriji?

Uradniki so za kriterij izbrali državljanstvo. Po tem gledanju naj bi izseljenci imeli državljanstvo države, v katero so se priselili, zdomci pa državljanstvo Slovenije. Ločevanje se mi ne zdi smiselno, kajti vzroki za sprejem državljanstva so običajno gospodarske narave, v Nemčiji na primer za delo v državnih službah (t. i. uradniki, nemško *Beamte*) zahtevajo nemško državljanstvo. Slovenci in drugi tujci so problem najprej reševali z dvojnimi državljanstvom, kar je sedaj prepovedano¹³ in tistim, ki ga kljub temu imajo, ob odkritju grozi, da bodo izgubili nemškega. Po novi nemški zakonodaji se morajo tujci in njihovi otroci (ko dopolnijo 18 let) odločiti za eno državljanstvo, česar pa vsi ne upoštevajo, tako da ocenjujejo, da je leta 1999 imelo dvojno državljanstvo dva milijona ljudi. Anton Strojani (Vukovič 1999: 119) meni, da ga ima tudi deset odstotkov Slovencev.

¹⁰ SSKJ: izseljenec - nca m (e) kdor se izseli v tujino: jugoslovanski izseljenci v Ameriki izdajajo več časopisov / ekonomski, politični izseljenci; izseljenec povratnik / radijska oddaja za naše izseljence. (Podčrtala S. Š.)

¹¹ V Rodni grudi uporabljamo največkrat besedo *izseljenec*, vendar pa s tem mislimo naše ljudi, ki so se za stalno izselili iz domovine in že pred davnimi leti ali pa se še danes za stalno izseljujejo (Rodna gruda XVIII/4, 21, 1971, uredništvo). (Podčrtala S. Š.)

¹² Slovenski *izseljenci*, ki jih je na Švedskem okrog pet tisoč (Rodna gruda XXVI/7, 27, 1979); Ivan Kramberger, od leta 1963 *izseljenec* v Zvezni republiki Nemčiji (Rodna gruda XXX/12, 16, 1983); /.../ slovenske *izseljenske* katoliške župnije (Rodna gruda XLXIII/5, 2, 1996, o Nemčiji); /.../ slovenski človek, ki se *izseli*, žrtvuje svojo narodno zavest v korist gmotne blaginje (Rodna gruda XLXIII/5, 2, 1996, o Nemčiji); /.../ sin slovenskih *izseljencev* v Nemčiji (Rodna gruda XLXIII/5, 6, 1996); /.../ njegovi starši se pravzaprav nikoli niso smatrali za *izseljence* (Rodna gruda XLXIII/5, 6, 1996, o Nemčiji); /.../ slovenski *izseljenski* duhovnik v Belgiji in na Nizozemskem (Rodna gruda XLXIII/5, 6, 1996); Ne počutim se kot *izseljenec* (Rodna gruda XLXIII/6, 36, 1996, o Švici); /.../ protestiral proti nazivu Slovenska *izseljenska* matica, češ, da s tem pravzaprav sami in umetno iz naših ljudi na tujem delamo *izseljence* (Rodna gruda XLXIII/6, 36, 1996, o Švici); razstavo so si ogledali tudi naši *izseljenci* v Nemčiji (Rodna gruda XLXIII/8-9, 39, 1996); /.../ srečanja z *izseljenci* udeležil (Rodna gruda XLII/12, 36, 1995, o Nemčiji). (Podčrtala S. Š.)

¹³ »Dvojno državljanstvo je kljub nemški prepovedi mogoče dobiti. Doma je potrebno zahtevati izpis iz državne knjige, potem na uradu povedati, da je prišlo do zamude in izdajo potrdilo« (Vukovič 1999: 119).

2.4 Diaspora

Izraz *Slovenci v diaspori*¹⁴ se v primerjavi z zdomci in izseljenci uporablja veliko redkeje. Prvotno je bil izraz omejen na židovstvo, v *Rodni grudi* pa sem ga zasledila od 1999.¹⁵ Izraz so uporabljali odgovorni za Slovence po svetu, kadar so se želeli izogniti negativnim konotacijam in nejasnostim, ki jih s sabo prinašata izraza zdomec in emigracija.

2.5 Nemški izraz

Tudi v Nemčiji so se ukvarjali s poimenovanjem priseljencev. Najprej so za delavce, ki so prihajali na delo v Nemčijo od 1955 do 1973, uporabljali izraz *Gastarbeiter* (gostujoči delavec). Prvotno so načrtovali, da se bodo delavci priseljevali po krožnem principu za čas od treh do petih let, potem pa bodo po potrebi dali možnost novim. Družine delavcev so zato najprej ostale v domovini, kamor naj bi se vrnili tudi delavci. Da bi zagotovili kroženje, so delavcem dajali celo pomoč za reintegracijo, vendar krožni sistem ni deloval in kasneje so zahtevali priselitev družin (Althammer 1997: 25, 26).

Ko je postajalo vse bolj jasno, da se delavci ne bodo vrnili, je postal izraz *Gastarbeiter* neprimeren. Zato je leta 1971 kölnski radio objavil nagradni razpis, v okviru katerega so iskali novo ime za tuje delavce. Oglasilo se je 32.000 ljudi, ki so poslali 2.400 predlogov. Komisija je izbrala naziv *ausländischer Arbeitnehmer*, tuji delojemalec (Slavko Fras, *Tujci kot »eu-roboti«*, *Rodna gruda* XVIII/3, 19, 1971), ki pa se ni uveljavil.

3 SLOVENSKE SELITVE IN POLOŽAJ SLOVENŠČINE V NEMČIJI

Za evropske selitvene tokove velja, da potekajo od juga proti severu in od vzhoda proti zahodu. Tudi Slovenci so sledili tem tokovom, najbolj množično pa so se

¹⁴ SSKJ: diaspora -e ž (a) narodnostna ali verska skupnost, ki živi raztresena na ozemlju druge narodnosti ali vere: katoliška diaspora v Srbiji; slovenska diaspora v Ameriki / živeti v diaspori; položaj Židov v diaspori.

¹⁵ Menim, da bi lahko govorili o okrog 15.000 pripadnikov politične *diaspore* (pretežno Argentina, manj Kanada, ZDA in Avstralija) (*Rodna gruda* 46/3, 3, 1999, ur. Jože Prešeren); Za okrepitev in krepitev slovenske *diaspore* (*Rodna gruda* 46/5, 6, 1999, dr. Anton Bebler, predsednik SIM); *V diaspori smo bili navdušeni nad nepričakovano demokratizacijo in osamosvojitvijo* (*Rodna gruda* 46/7, 3, 1999); *Diaspora – več kot le folklor* (*Rodna gruda* 48/5, 27, 2001); *Delo za Slovence po svetu je gotovo bolj zahtevno kot delo mojih kolegov v Sloveniji. Tukaj je veliko duhovnikov, tam pa je diaspora* /.../ (*Rodna gruda* 48/12, 11, 2001, škof Alojzij Uran); *Priseljenci iz diaspore dobrodošli* (*Rodna gruda* 49/4, 3, 2001). (Podčrtala S. Š.)

izseljevali v treh obdobjih. Po času preseljevanj delimo slovenske izseljence na tiste, ki so se preselili pred prvo svetovno vojno, med obema vojnama, po drugi svetovni vojni pred uveljavitvijo odprtih državnih meja (do sredine 60. let) in po tem obdobju (Klemenčič 1996: 391).

3.1 Pred letom 1945¹⁶

3.1.1 Pred prvo svetovno vojno (1880–1913)

V 80. letih 19. stoletja so odhajali rudarji v Porurje in Vestfalijo. Pridobivanje delavcev je bilo dobro organizirano. Rudniške družbe so najemale agente, ki so intendentom plačali pot, obljubljali višje mezde, trdno valuto, višjo kupno moč. Delavci so nato domov pošiljali denarne nakaznice, mnogi pa so s seboj v tujino odpeljali tudi družine. Najpogosteje so se izseljevali nezaposleni rudarji in delavci iz rudarskih delov slovenske Štajerske, iz Trbovelj, Hrastnika in Zagorja, prihajali pa so tudi iz okolice Ljubljane, Celja, Brežic in Ptuja (Werner 1985: 77).

»Rudarska območja so potrebovala vedno nove generacije delovne sile, kajti potomci rudarjev in drugih težkih poklicev večinoma niso bili pripravljene sprejeti poklica staršev, temveč so se vzpeli po družbeni lestevici v druge, fizično manj naporne, bolj ugledne in praviloma tudi bolje plačane poklice. Zelo pogosti so bili tudi mešani zakoni otrok izseljencev, medtem ko so se starši v prvi izseljenski generaciji še precej držali skupaj« (Zupančič 1999: 40).

Delavci so živeli v strnjjenih delovnih kolonijah ob Renu ter pritokih Lippe in Ruhr (Duisburg, Hamborn, Essen, Bottrop, Gladbeck, Wanne, Dortmund) (Drnovšek 1993: 370). O njih je v Sloveniji prvi pisal Janez Evangelist Krek leta 1899 v Vestfalskih pismih.

3.1.2 Prva svetovna vojna (1914–1918)

Prva svetovna vojna je ustavila odhajanje delavcev v Nemčijo, nekateri so se odzvali vpoklicu avstrijskih oblasti in odšli v vojno.

3.1.3 Med obema vojnama (1919–1939)

Med obema vojnama je tiste, ki so želeli oditi iz Slovenije, najprej prizadela omejitev priseljevanja v ZDA. Od leta 1921 so se v ZDA smeli priseliti trije odstotki pripadnikov po ljudskem štetju 1910, leta 1924 pa je Amerika uvedla kvotni sistem glede na leto 1890. Za Jugoslavijo je to pomenilo, da bi se lahko izselilo do 1000 ljudi, kar je pomenilo, da se jih bo več izselilo v evropske države.

¹⁶ Za podroben opis izseljevanja pred drugo svetovno vojno gl. Slavec (1982: 29–42).

Po prvi svetovni vojni je bilo v Vestfaliji 40.000 Slovencev, od 1921 do 1923, v času politične in gospodarske krize v Nemčiji, jih je veliko odšlo proti zahodu, na rudarska območja Limburga (Belgija, Nizozemska) in v severovzhodne dele Francije. Del jih je ostal v Nemčiji, le malo se jih je vrnilo v Slovenijo.

Po letu 1923 so se v Nemčijo spet priseljevali novi delavci. Glavna izseljenska okolja so bila »Zasavje s širšo okolico (rudarji), Primorska pod Italijo in Prekmurje (sezonski delavci). Med izseljenci je bilo največ ekonomskih izseljencev (trajnih in začasnih), sledili so jim politični (komunisti), zlasti močna pa je bila skupina, kjer so se prepletali ekonomski vzroki s političnimi in raznarodovalnimi (Primorci)« (Drnovšek 1995b: 294).

Izseljencem se je življenje izboljšalo leta 1928, ko je Jugoslavija z Nemčijo sklenila meddržavno socialno pogodbo (berlinsko konvencijo), ki je urejala vprašanje zaščite in pravic izseljencev na socialnem področju. Jugoslovanska zakonodaja iz tega leta ni dovoljevala dvojnega državljanstva, zato se je veliko delavcev odločilo za nemško. V istem letu so zaprli del rudnikov v Vestfaliji, kar je zelo prizadelo delavce.

Od leta 1929 do 1933 je trajala velika svetovna gospodarska kriza in mnoge delavce prisilila k vrnitvi. Od 1930 do 1932 se jih je vrnilo 9.447. Tisti, ki so ostali, so se zelo hitro asimilirali. Leta 1930 dve tretjini mlajšega rodu nista znali slovensko. Vzroki za asimilacijo so bili:

- »dobro znanje nemškega jezika (zlasti priseljenci pred 1914),
- mešani zakoni, prilagodljivost Slovencev za vključevanje v nemško družbo,
- pritiski v času nacizma« (Drnovšek 1993: 370).

Asimilacije ni zaustavilo niti združevanje v podpornih in kulturnih društvih niti pomoč iz domovine (redki slovenski učitelji in duhovniki, brezplačno pošiljanje tiska, organiziranje poletnih otroških kolonij in izletov v domovino, radijske oddaje). Država ni kazala večjega zanimanja za izseljence, pomembna pa je bila vloga cerkve.

Vendar pa jezikovna prilagoditev ni prinesla vključitve v družbo. Posamezniki so bili razpeti med obema državama, staro domovino so pozabljali, nove niso mogli sprejeti. Še bolj zapleteno je bilo vprašanje druge in vseh naslednjih generacij, posebno pri otrocih iz mešanih zakonov. Položaj opisuje pesem nepodpisanega izseljenca iz Nemčije, ki je bila januarja 1931 objavljena v *Izseljenskem vestniku* (Drnovšek 1995c: 361):

*»Izseljenci smo tujci tu v tujini,
pa tudi tujci v domovini,
kjer dimniki visoki se vzpenjajo v nebo,
v nam tuji domovini ...«*

Leta 1933 je Nemčija še vedno sprejemala sezonske in specializirane delavce, zlasti rudarje in sezonske kmetijske delavce. Od leta 1934 je priseljevanje urejala jugoslovansko-nemška trgovinska pogodba. Večje skupine novih delavcev so začele prihajati leta 1937, ko je Nemčija začela širiti vojno industrijo. O problemih izseljenstva je 1. julija 1937 na prvem slovenskem izseljenskem kongresu v Ljubljani govorila Družba sv. Rafaela, ki se je od leta 1907 zavzemala za varstvo katoliških izseljencev Kranjske,

Koroške in Primorske. Konec dvajsetih let 20. stoletja je bilo njeno delo obnovljeno. Izrazili so potrebo po izboljšanju verske in narodnokulturne vzgoje. Na prvem mestu je bila socialna varnost, saj zanjo država nikdar ni pokazala dovolj zanimanja.¹⁷ Katoliška cerkev je skrbela za izseljence tako, da je ustanavljala katoliška društva sv. Barbare. Skrbel jo je vpliv novih idej na slovenske delavce. Zagovorniki socialističnih idej so se povezovali v nemških društvih in se popolnoma asimilirali. O tem je že maja 1900 v Slovencu poročal duhovnik Ivan Knific. Na obisku v Dortmundu je dobil vtis, da je bila obiskana slovenska družina ponemčena, izgubljena za narod, in verno zvesta Marxu in Engelsu (Drnovšek 1995a: 18).

V vojnem času (od 1939 do 1945) je Nemčija olajšala pogoje za sprejem državljanstva. »V prvi vrsti je bilo olajševanje prejema državljanstva v interesu obrambne politike, saj so olajšave veljale predvsem za vojaško sposobne moške, ki so prevzeli državljanstvo na lastno željo ali na izrecen opomin nemških organov. V mnogih primerih je prevzemu državljanstva neposredno sledil vpoklic v *Wehrmacht*« (Werner 1985: 97).

3.1.4 Predvojne selitve v številkah

O številu izseljencev v Nemčiji obstajajo samo ocene. Navajam podatke Slave Lipoglavšek Rakovec (1950):

Tabela 1: Število slovenskih delavcev v Nemčiji pred drugo svetovno vojno

Leto	Število izseljencev
Po 1918	40.000
16. junij 1933	17.258 jugoslovanskih državljanov (ljudsko štetje v Nemčiji), 25.000 (jugoslovanska oblast)

Prvo množično izseljevanje se je začelo v osemdesetih letih 19. stoletja, izseljenci pa so bili izučeni rudarji in sinovi, ki niso našli prostora na kmetijah. Izseljevanje je potekalo organizirano, in sicer so delo rudarjem posredovali agenti. Izseljevanje ni bilo množično, naenkrat je prišlo po največ sto rudarjev. Vestfalski Slovenci so se večinoma asimilirali, vzroki za to so bili slaba skrb jugoslovanske države za izseljence, znanje nemščine še iz domovine in čas nacizma, v katerem so poudarjali idejo »en narod, en jezik«,¹⁸ prepovedali vsa društva, delavci pa so množično sprejemali nemško državljanstvo.

¹⁷ S Francijo Jugoslavija do 1940 ni sklenila meddržavne socialne pogodbe, zato so »/tudi tisti, ki so desetletje ali dve delali v Vestfaliji, se po prvi svetovni vojni zaposlili v severni Franciji, leta 1932 izgubili delo in se potem vrnili domov /.../, izgubili to pravico (pravico do pokojnine, op. S. Š.)« (Drnovšek 1995c: 383).

¹⁸ V času nacizma je izšla množica knjig, v katerih so poudarjali pomen nemškega jezika in grožnjo mešanja, kar je vplivalo na Slovence in prispevalo k njihovi asimilaciji: »*Liebe zur Muttersprache*, 1931 (Ljubezen do maternega jezika); *Stille Bedrohung unseres deutschen Volkstums*, 1931 (Tiha grožnja naši nemški narodnosti); *Von der seelischen Schädigung durch Zweisprachigkeit*, 1932 (O

3.2 Po letu 1945

Selitve po drugi svetovni vojni lahko razdelimo po vzrokih na politične in ekonomske, po načinu prestopa meje pa na nelegalne in legalne (po letu 1962).¹⁹ Obdobje množičnih selitev traja do leta 1973, ko so 30. novembra z odlokom prepovedali zaposlovanje tujih delavcev.

3.2.1 Prvi izselitveni val – begunci (1945–1955)

Konec 40. in v začetku 50. let so se izseljevali politični emigranti. Zbirali so se v begunskih taboriščih v Spittalu, Lienzu, Šentvidu ob Glini, Judenburgu, Astenu pri Salzu (Pucelj 1989: 220), od tam pa odhajali v druge države, tudi v Nemčijo.

3.2.2 Drugi izselitveni val (1956–1962)

Konec 50. let so se političnim emigrantom pridružili še tisti, ki so iskali boljši zaslužek. »Kljub temu da se jih je večina izselila ilegalno, pa te skupine izseljencev ne moremo označevati kot politične migrante, saj jih večina pred izselitvijo ni bila izpostavljena političnim pritiskom« (Klemenčič 1996: 392). Državo so zapustili nelegalno in prišli najprej v Avstrijo. »Od tam so pot nadaljevali prav tako nelegalno ali pa so se javili pri avstrijskih oblasteh in šli prek zbirnih taborišč v Transkirchenu pri Dunaju, v Linzu in Salzburgu naprej legalno« (Šket 2000: 7). V taborišča so prišli zastopniki nemških podjetij in begunce odpeljali na delo v Porurje (Pucelj 1989: 220).

Do leta 1962, ko je bilo izseljevanje nelegalno, so odhajali predvsem obmejni primorski in prekmurski Slovenci, ki so se najprej napotili v Italijo in Avstrijo, potem pa naprej v druge dežele. V Nemčiji so se naseljevali v večjih mestih, največ v Münchnu, Stuttgartu, Frankfurtu, Ingolstadt, kjer je največ Pomurcev zaposlenih v tovarni Audi (Korpič Horvat 1992: 86).

3.2.3 Tretji izselitveni val (1963–1972)

Leta 1963 so uradno odprli jugoslovanske meje. Pri nemških posredovalnih uradih za delo in na nemških konzulatih v Sloveniji so čakale dolge vrste. Najprej so delavci sami iskali delo s pomočjo prijateljev in sorodnikov, potem pa so selitve postale organizi-

duševni škodi zaradi dvojezičnosti); *Muttersprache im Selbsterhaltungskampf*, 1932 (Materni jezik v boju za samoohranitev); *Rasse – Sprache – Volkstum*, 1933 (Rasa – jezik – narodnost); *Deutsche Sprache als Träger deutscher Geschichte*, 1933 (Nemški jezik kot nosilec nemške zgodovine); *Volkserziehung durch Sprachpflege*, 1934 (Vzgoja naroda skozi skrb za jezik); *Volkstumskampf als Kampf der Muttersprache*, 1936 (Narodni boj kot boj maternega jezika); *Die Stellung der Sprache im nationalem Bewusstsein der Deutschen*, 1941 (Položaj jezika v narodni zavesti Nemcev)« (Simon 1979: 203–204).

¹⁹ »Izseljevanje v Nemčijo je bilo sredi petdesetih in v začetku šestdesetih let pogosto ubežniško, legalno pa po 1962« (Krevs 1994: 145).

rane. Slovenska podjetja so sama posredovala delavce nemškimi, organiziranih odhodov na delo je bilo največ od 1965 do 1975: »Leta 1965 je stopil v veljavo Zakon o tujcih (*Grundsätze der Ausländerpolitik*), ki je med ostalim dovoljeval doseljivanje družin šele po treh letih bivanja in dela v ZRN (izjema so bile dežele, s katerimi je ZRN podpisala dogovore o zaposlovanju), ko so že opominjali na nastopajoče probleme, ki so nastali z zaposlovanjem tujcev – posledice so bile vse zapletenejše s podaljševanjem zaposlitvene dobe (zaposlenim se pridružijo družine, stanovanjski problemi, urejevanje izobraževanja ...) – in vse bolj bremenili državo v materialnem in socialnem pogledu, kajti v ZRN je bila vedno prisotna bojazen pred nevarnostjo za notranjo varnost, če ne bi uspeli preprečiti socialne izolacije tujcev oziroma dvigniti položaja tujih delavcev vsaj na stopnjo nemških delavcev. Poleg tega se ZRN ni nikoli deklarirala za deželo priseljevanja in je vztrajala na načelu prostovoljne rotacije – vračanje 15 odstotkov tujih delavcev letno, vendar se je to zgodilo le v krajši gospodarski krizi 1966–67« (Slavec 1982: 45).

Jugoslovanska država je selitve podpirala, ker je tako zmanjševala brezposelnost in s posredovanjem dobro zaslužila. Položaj delavcev se je izboljšal, ko sta 1969 državi podpisali sporazum o reguliranju zaposlovanja in o zavarovanju v primeru brezposelnosti. To je obdobje največjega izselitvenega vala, vzroki za selitve pa so bili ekonomski.²⁰ Nastal je nov tip migranta, ki je obdržal državljanstvo izvorne države, v državi gostiteljici pa je bil obravnavan kot začasni migrant ali gostujoči delavec (nemško *Gastarbeiter*). »Ta politika jugoslovanskih oblasti do izseljencev je bila precej podobna izseljenski politiki nekdanje Avstro-Ogrske monarhije iz obdobja pred prvo svetovno vojno« (Klemenčič 1996: 392).

Ocene števila Slovencev v Nemčiji.²¹ Razlike v ocenah so posledica nepopolnih podatkov in kažejo na različna štetja (upoštevani so vsi Slovenci ali samo tisti, ki so odšli legalno).

Tabela 2: Ocene števila Slovencev v Nemčiji po drugi svetovni vojni

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1978	1979
ZRN	1.906	2.181	409	6.464	7.909	5.494	2.992			
NDR		2	93	242	59					
Skupaj	1.906	2.183	502	6.706 14.210*	7.968 13.842	5.494	2.992	12.462 47.000**	396***	256****

* Rodna gruda XVII/10, 12 (članek iz Jane).

** Ocena, vir: Slovenci v ZR Nemčiji, Rodna gruda XX/4, 26, 1973.

(Število zajema vse Slovence v Nemčiji.)

*** Rodna gruda XVII/10, 12 (članek iz Jane).

**** Rodna gruda XVII/10, 12 (članek iz Jane).

²⁰ Si ga videl, se je pripeljal z avtom frajer, pa sem si mislil, zakaj ne bi še jaz kaj takega. V Jugoslaviji takrat še ni bilo mogoče tako na hitro do avta priti. (Odhod v Nemčijo 1966), (Slavec 1982: 65).

²¹ Ocene so narejene po članku Zaposlovanje v tujini (Rodna gruda XIX/4, 26, 1979, vir Franci Stare) in primerjane z drugimi viri.

3.2.4 Upadanje zaposlovanja tuje delovne sile (1973–1982)

Leta 1973 je Nemčijo zajela gospodarska kriza in 30. novembra 1973 so tudi z odlokom prepovedali zaposlovanje tujih delavcev. Kljub odloku se število tujcev ni zmanjševalo; ravno nasprotno, s prenehanjem kroženja so se v Nemčijo priselile še družine delavcev in leta 1974 je število tujih delavcev v Baden-Württembergu doseglo višek. Takrat je 908.000 tujih delavcev predstavljalo deset odstotkov celotnega prebivalstva, kar je bil najvišji delež med vsemi zveznimi deželami (Slavec 1982: 59).

Ko se je začela kriza, so slovenski delavci na začasnem delu doma začeli graditi hiše, tudi zaradi strahu, da bodo odpuščeni in se bodo morali vrniti v Slovenijo. Kriza tako pomeni konec priseljavanja novih delavcev, mnogi stari pa so ostajali in k njim so se priselile tudi družine. Spremembe so vidne tudi v nemški politiki (*Vrata se zdaj zapirajo z druge strani, Rodna gruda XXVI/2, 13, 1980, članek iz Dela*):

Bonn je letos napravil preobrat v dosedANJI politiki, kajti od stalnega zatrjevanja, da ZRN ni dežela za priseljavanje (kot kakšna Avstralija, Kanada ali poprej ZDA), marveč le dežela začasnega bivanja in dela za tujce, je novi pooblaščenec bonske vlade za »integracijo tujih delojemalcev in njihovih družinskih članov« Heinz Kühn (poprej je bil dolga leta ministrski predsednik največje zvezne dežele Severno Porenje-Vestfalija) prišel do spoznanja, da so »gostujoči delavci priseljenci«.

Spoznanje v bistvu izhaja že vsa zadnja leta iz mnogih anket in podatkov, ki kažejo, da vsako leto postaja vse več »gastarbeiterjev« stalnih in da jih vsako leto vse več želi stalno tudi ostati v ZRN. Za Slovence sicer nimamo posebnih podatkov, iz domačih poročil o tem, kako redki se vračajo, pa vemo, da jih bo večina tudi ostala tam.

Nekaj delavcev se je odločilo tudi za vrnitev, ki je bila najbolj množična v obdobju 1977–79. Po Titovi smrti leta 1980, ko so se tudi v Jugoslaviji pokazali prvi znaki hude gospodarske krize, se je vračanje ustavilo.

V 80. letih se je nadaljevala tudi recesija v tujini, zaradi česar so bili delavci v zelo slabem položaju; v Nemčiji jim je grozilo, da bodo morali zapustiti državo, v Jugoslaviji jih je 1982 čakala najvišja brezposelnost v Evropi – 14 odstotkov (Pirjevec 1995: 367). Jugoslovanska vlada je položaj poskušala izboljšati z varčevalnimi ukrepi, prepovedala je uvoz dragih zdravil, uvedla visoke carine²² in takso na prestop meje.

To je negativno vplivalo na delavce, da niso več razmišljali o vrnitvi, društva pa so v novih okoliščinah dobila »/.../ novo, še zahtevnejšo vlogo nosilca nacionalne

²² Leta 1982 so zdomci v Šentilju na pasu med avstrijsko in slovensko mejo pustili za tri tovornjake blaga. Obveščeni so bili, da se »za zdomce nič ne spremeni«, potem pa se je zgodilo ravno to. V glasilu *Lastovka*, ki ga je izdajalo društvo iz Ingolstadta, so objavili fotografijo z odvrženimi predmeti na meji in zahtevali, da odgovorni odstopijo (Kokalj).

zavesti«, ob čemer so se začeli porajati dvomi, »ali bodo sploh uspela zbrati drugo in tretjo generacijo naših zdomcev (postopoma vse bolj izseljencev)?« (*Vrata se zdaj zapirajo z druge strani, Rodna gruda XXVI/2, 13, 1980, članek iz Dela*).

Na težave sta opozarjala tudi slovenski župnik v Mannheimu²³ in Janko Moder v reviji *Rodna gruda*. Modrov članek govori o dvojezičnosti, vendar pa izpostavi negativne strani, za katere danes vemo, da niso sestavni del dobro načrtovane dvojezičnosti:

Naši rojaki na jezikovno mešanih ozemljih ali naši delavci na tujem to (kako težko je nadomestiti mati, op. S. Š.) bridko občutijo pri svojih otrocih. Sami so na primer prišli s svojim jezikom v popolnoma tuje jezikovno okolje, ki so se mu morali čez noč prilagoditi, marsikje mukoma, tako da so si na tihem dali besedo, da bodo svojim otrokom prizanesli s temi neljubimi izkušnjami in jih bodo že od vsega začetka vzgajali samo v tujem jeziku.

To načelo je razumljivo, če želimo biti zadnji svojega rodu (poudaril J. M.) in se v svojih otrocih odpovedati svojemu narodu in prednikom. Otroci bodo potem pač znali en sam jezik in v rani mladosti jim bo mogoče prihranjeno jezikovno beganje v mešanici jezikov in vživljanje in prilagajanje raznim jezikovnim mehanizmom, njihovi notranji logiki in psihologiji in glasoslovju. /.../

Otrok v predšolskem obdobju, vzgojen in izučen v jezikovni mešanici, se mora pozneje, ko pride v šole, povsem preučiti, ker v bistvu ne zna nobenega jezika, dasi mogoče oba ali vse razume.

Izjava kaže na nepoznavanje dvojezičnosti, kajti vemo, da dvojezična vzgoja ne pomeni niti mešanja jezika niti poljezičnosti (neznanja obeh jezikov).

Moder zaključí:

/.../ zato naj bo še naprej materina šola tista, ki da otroku na pot v življenje tudi jezikovno znanje, in če že materina šola ni mogoča, naj jo v rani, še predšolski dobi nadomesti nji kar najbolj enakovredna pri babici ali dedku ali v otroškem vrtcu (Rodna gruda 26/3, 42, 1979, Materinščina).

V citiranem članku vidimo, kakšen je bil odnos in vedenje o dvojezičnosti celo pri ljudeh, ki so se zavedali pomena znanja slovenščine in ga spodbujali. Če upoštevamo te okoliščine, bi pričakovali, da slovenščine pri mladih sploh ne bo več. Pa ni tako. Kljub izrazito nespodbudnemu okolju so se tudi mlajše generacije naučile slovensko; mogoče ravno pri babici ali dedku, kot predlaga Moder.

²³ Potrebno je več idealizma in ljubiteljstva. Slovenci o tem ne razmišljajo in se hitro prilagodijo. To je pranapaka Slovencev. V okviru društva bi morali negovati, privzgjajati ljubezen do domovine, njenih naravnih lepote, njene zgodovine in pesmi. Razlog za nedelovanje društva je premajhna zainteresiranost ljudi. Skupina pobudnikov je majhna. (Intervju, Slavec 1982: 79).

3.2.5 Ukrepi za zmanjšanje števila priseljencev (1983–1984)

Nezaposlenost v ZRN je leta 1983 dosegla rekord, zato so želeli zmanjšati število tujih delavcev. Vzroki za visoko brezposelnost niso bili samo kriza, v tem času se je v tovarnah tudi moderniziralo delo, tako da so se zmanjšale potrebe po nekvalificirani delovni sili.

Slovenski mediji so pisali o tem, da se delavci niso vračali, in za to krivili nemške oblasti. Smail Festič (7 D, 27. oktobra 1983, v: Horvat 1995: 126) je napisal članek *Zgolj prazne obljube*, v katerem ugotavlja, da bo kriza na Zahodu še trajala, kajti položaj je iz dneva v dan slabši.²⁴ Omeni tudi, da bo v Jugoslaviji zelo težko zagotoviti delo tistim, ki se vračajo.

Nemške oblasti so poskušale vračanje zagotoviti s pomočjo pri vrnitvi. Delavec bi dobil 10.500 mark zase in 1500 mark za vsakega otroka, toda izseliti bi se moral najpozneje do 30. septembra 1984. Jugoslovanske oblasti s tem niso bile zadovoljne, saj je povprečni Jugoslovan, ki je v Nemčiji delal dvanajst let, v pokojninsko blagajno vplačal štirikrat več denarja. Omenjali so tudi prejšnje predloge, ki so bili ugodnejši, saj so ponujali od 20.000 do 30.000 mark. Po novem predlogu pomoči ne bi bili deležni tisti, ki so že bili brez dela. Ti so sicer dobivali nadomestilo, vendar je bilo to časovno omejeno, potem pa jim je ostala samo še vrnitev.

»Prostovoljno« vračanje so poskušali doseči tudi s poostrenim nadzorom nad izdajanjem in podaljševanjem dovoljenj za delo in ostrejšimi pogoji za doseljevanje otrok.

Na delu v tujini je bilo v tem obdobju 50.000 slovenskih delavcev, ki pa se kljub tem ukrepom niso vračali. V Jugoslaviji so načrtovali njihovo vrnitev in razvoj drobnega gospodarstva, vendar uspeha ni bilo. Obljubljali so veliko, ko pa so želeli zdomci odpreti zasebno obrtno delavnico, so se ovire kar kopičile, prihajalo je tudi do težav s priznavanjem kvalifikacij, ki so jih delavci pridobili na delu v tujini.

Leto 1984 je bilo prežeto z vprašanji, povezanimi z vračanjem, in negotovostjo ob vedno novih dogovorih. Božidar Pahor (*Delo*, 21. 6. 1984, v: Horvat 1995: 130, 131) je poročal o srečanju predsednika zveznega komiteja za delo Djordja Jakovljevića in zahodnonemškega ministra za delo Norberta Blüma. Ugotovila sta, da število brezposelnih Jugoslovanov upada, kar je posledica visoke strokovne usposobljenosti delavcev. Pogovarjala sta se o reintegraciji, ki je zajemala tudi mlade ljudi, ki so se v ZRN poklicno izobrazili. Načrtovali so poseben sklad v Jugoslaviji, ki naj bi ga financirali zahodnonemška stran, jugoslovanska vlada in vračajoči se zdomci. Jakovljević je menil, da so predvidena sredstva za sklad (2,5 milijona mark) prenizka in da ne bi smela veljati samo za zasebni sektor.

Leta 1984 je 80 odstotkov jugoslovanskih delavcev že imelo pravico do dela, samo 46 odstotkov pa je imelo priznано tudi pravico bivanja. Jugoslovanska stran je izrazila željo, da bi se ta odstotek povečal.

²⁴ O slabem položaju tujih delavcev in kršenju njihovih pravic je pisal tudi nemški raziskovalni novinar Günter Wallraff (1988).

3.2.6 Integracija (1985)

Leta 1985 je bila v Nemčiji še vedno visoka brezposelnost – v državi je bilo 9,3 odstotka brezposelnih, pri tujcih pa je bil ta odstotek še višji – 13,9 odstotka (Horvat 1995).

Kljub visoki brezposelni pa se delavci niso vračali in država je začela z njihovo »integracijo«. Beseda integracija se nanaša na spremembo izobraževalnega sistema, kajti šolski sistem je jasno kazal pomanjkljivosti in težave zaradi ne vključenosti zdomskih otrok v nemško družbo. Nemške oblasti so objavile podatke o njihovem slabem učnem uspehu in za to krivile nihanja med dvema jezikoma, med dvema svetovoma, kar naj bi proizvajalo »analfabete v dveh jezikih« (Horvat 1995: 134). Slab učni uspeh naj bi bil po nemškem mnenju posledica preobremenjenosti zaradi učenja prvega jezika (ne pa visoke brezposelnosti in iz nje izhajajoče stiske, povezane z mogoče zahtevano vrnitvijo).

Rezultati jugoslovanskih otrok (zapis ne govori posebej o slovenskih otrocih) so bili boljši od povprečja tujcev. Podatki iz leta 1988 kažejo, da je 72 odstotkov otrok končalo osnovno šolanje (vseh otrok tujcev le 43 odstotkov), boljši učenci pa so bili praviloma tisti, ki so obiskovali dopolnilni pouk.

Naša stran je vztrajno dokazovala, da je bolj kot vse drugo za slab uspeh povprečja otrok tujih delavcev iskati vzroke v odbijajočem odnosu okolja do tujcev, v njihovi družbeni in človeški osamljenosti sredi drugače mislečega okolja, v njihovi negotovosti glede prihodnosti, odvisni od gibanj na tržišču delovne sile, v težavah na vsakem koraku in tudi v slabši gmotni preskrbljenosti in precej nižjem stanovanjskem standardu (Horvat 1995: 134).

O slabih rezultatih jugoslovanskih otrok je poročal Wilfried Stölting (1976: 167–179), ki je od 1. junija 1973 do 30. septembra 1975 na univerzi v Essnu vodil raziskavo o dvojezičnosti jugoslovanskih otrok. Metode in rezultati raziskave so nad vse vprašljivi, kajti Stölting ni zaznal niti jezikovne različnosti otrok jugoslovanskih republik in je pisal o njih kot o govorcih srbohrvaščine. Predvidevam tudi, da slovenski govorniki v raziskavi niso bili zajeti, kajti v opombi omeni samo težave makedonskih otrok, ki so se v pripravljajalnih razredih (nemško *Vorbereitungsklasse*) poleg nemščine učili dodatni tuji jezik – srbohrvaščino. Stölting (1976: 177) povzema, da je pri skoraj vseh jugoslovanskih učencih opazil dvojno poljezičnost, ki je zajemala omejeno znanje srbohrvaščine, ki je pri otrocih v pripravljajalnih razredih brez vpliva nemščine, pri otrocih v nemških rednih razredih pa pod vplivom nemščine. Opazil je tudi zmanjšane zmožnosti izražanja v nemščini pri otrocih v pripravljajalnih razredih in zmanjšano zmožnost reševanja problemov v nemščini pri otrocih v nemških rednih razredih.²⁵

²⁵ »Zusammenfassend ist zu sagen, dass bei fast allen jugoslawischen Schülern eine doppelseitige Halbsprachigkeit festgestellt worden ist: reduzierte Skr.-Beherrschung – bei den Schülern der Vorbereitungsklassen weitgehend ohne Dt.-Einfluss, bei den Schülern der deutschen Regelklassen unter Einfluss des Deutschen und allgemeiner Sprachprovinzialisierung –, reduzierte Verständigungsmög-

Vidimo, da se je tudi v obdobju integracije nadaljeval negativen odnos do dvojezičnosti. Ob branju nemških raziskav sem dobila občutek, da so imele cilj predstaviti dvojezičnost kot problem. Vedno se je pisalo samo o težavah v zvezi z dvojezičnostjo in se zanemarjalo dejstvo, da je bila večina otrok kljub vsemu v šoli uspešna. Med njimi so bili tudi slovenski otroci, vendar se o tem ni pisalo.

Poleg dejstva, da so v raziskavah poročali izključno o problemih, še pojasnilo k statističnim podatkom o končanem šolanju. Tudi šola je imela negativen odnos do dvojezičnosti in učitelji so zdomskim staršem priporočali manj zahtevne šole, čemur se starši niso upirali. Vendar to ni vse. Statistično primerjava učencev celotne nemške države in zdomskih otrok ni primerljiva. Zdomci, ki so odhajali v Nemčijo v 60. in 70. letih, so bili pogosto nekvalificirani delavci. Če bi hoteli dobiti pravo sliko o uspehu zdomskih otrok, bi morali primerjati šolski uspeh zdomskih otrok z uspehom otrok nemških nekvalificiranih delavcev. Prepričana sem, da bi bil rezultat za zdomske otroke ugodnejši.

3.2.7 Osamosvojitve Slovenije (1991)

Osamosvojitve na selitvene tokove ni imela velikega vpliva, zelo pa je vplivala na življenje Slovencev v Nemčiji.²⁶ V Jugoslaviji je bilo zanje poskrbljeno v okviru jugoslovanskih društev, kamor niso radi zahajali,²⁷ tako da je po osamosvojitvi v primerjavi z letom 1989 število društev v Nemčiji naraslo z 29 na 39. Med Slovenci je delovalo dvanajst katoliških duhovnikov, v šestih zveznih deželah je bil organiziran slovenski dopolnilni pouk.²⁸

Spremenilo se je sodelovanje s Slovenijo. Do leta 1991 je za slovenske delavce skrbel koordinacijski odbor za delavce na začasnem delu v tujini pri RK SZDL, leta 1991 Ministrstvo za Slovence po svetu, nato je te naloge prevzel odsek Ministrstva za zunanje zadeve, Urad za zamejce in Slovence po svetu.

V Nemčiji zdaj živi že druga generacija, za katero velja, da jih »/z/elo malo /.../ resno razmišlja o nadaljevanju šolanja doma ali pa o tem, da bi se vrnila« (Pirš 1993: 12). Kljub temu mladi čutijo pripadnost slovenstvu in na prvem srečanju slovenske mladine iz Nemčije v Königsteinu pri Frankfurtu 1993 so izoblikovali dva sklepa:

lichkeit auf Dt. bei den Schülern der Vorbereitungsklassen, reduziertes Problemlösungsverhalten auf Dt. bei den Schülern der deutschen Regelklassen« (Stöltzing 1976: 177).

²⁶ Ob osamosvojitvi so se tudi tuji govorniki začeli bolj zanimati za slovenščino (Stabej 2004: 8).

²⁷ Nekaj kritičnih izjav iz Mannheim: *Saj imamo jugoslovanski klub, pa ne pridemo blizu. Posmehovali so se našim otrokom, vsi zvočniki so brenčali. Nam se je zdelo, kot da je bilo zanalašč. / Jugoslovansko društvo – tam je toliko nelepega govorjenja in razbijanja kozarcev. / Mi bi bili raje zase, da bi imeli svojo glasbo in bi lahko slovensko zapeli. Saj nimamo nič proti ostalim, ampak mi imamo valčke in polke in svoje narodne pesmi. Tam nas pa vsi preglasijo.* (Intervju, Slavec 1982: 78).

²⁸ V Nemčiji je po deželah dopolnilni pouk različno organiziran. V Berlinu in Baden-Württembergu je organizacija v pristojnosti Slovenije, v pokrajinah Hessen, Severno Porenje-Vestfalija in Bavarska pa v pristojnosti Nemčije.

- »kljub temu da večkrat govorimo med seboj nemško, izjavljamo, da smo Slovenci,
- spori med župnijami in klubi morajo prenehati« (Božo Rustja, *Kultura povezuje mlade*, Ognjišče 3/93, v: Horvat 1995: 177).

3.2.8 Selitve po drugi svetovni vojni v številkah

V prvem obdobju izseljevanj (1945–55) so Slovenijo zapuščali begunci, ki so v Nemčijo odhajali prek zbirnih taborišč v Avstriji. Vzroki za izseljevanje so bili politični, način izselitve pa nelegalen. Nelegalno izseljevanje se je nadaljevalo tudi po letu 1955, ko so se političnim vzrokom pridružili ekonomski.

Po letu 1962 je bilo konec nelegalnih odhodov, začelo se je množično ekonomsko začasno izseljevanje, ki je doseglo vrh konec 60. let in se v 70. in 80. začelo spreminjati v stalno izseljenstvo. Z odločitvijo za Nemčijo je povezano sprejemanje nemškega državljanstva in izgubljanje stikov s Slovenijo, kar je trajalo do leta 1991, ko je slovenska osamosvojitve spodbudila ustanavljanje novih društev in poživila delo.

Ob koncu še ocene števila Slovencev v Nemčiji. Natančno število zaradi nejasnosti (vprašanje državljanstva, nekoč politična emigracija) in razpršene poselitve ni znano.

Tabela 3: Ocene števila Slovencev v Nemčiji

1971	47.000 (Stare, v: Lukšič Hacin 1995)
Konec 70. let	50.000–60.000 (Gosar 1997)
1981	33.254 (<i>Enciklopedija Slovenije</i>)
1983	50.000 (7 D, v: Lukšič Hacin 1995)
1991	38.159 (<i>Enciklopedija Slovenije</i>). Po oceni dvakrat več, nekateri prevzeli nemško državljanstvo.
1995	Več kot 40.000 (Lavš, v: Horvat 1995: 48)
2002	30.000 slovenskih državljanov (<i>Rodna gruda</i> 49/3, 15)

4 SKLEP

Življenje Slovencev v Nemčiji se je v preteklosti zelo spreminjalo. Večina je najprej prišla za določen čas, nato pa so ostajali in si ustvarili družine. Kljub njim nenaklonjeni politični situaciji, gospodarskim krizam, strahu pred prisilnim odhodom in integraciji v nemško družbo so ves čas ohranjali tudi svojo kulturo in jezik. Z osamosvojitvijo Slovenije in vstopom v Evropsko unijo bi jim moralo biti lažje. Upam, da bodo to možnost izkoristili, se še bolj povezali s Slovenijo in živeli tudi v naslednjih generacijah.

LITERATURA

- Althammer, Walter (1997). Die politische Bedeutung des Migrationsproblems in Deutschland. *Migration und sozioökonomische Transformation in Südosteuropa*. München: Südosteuropa-Ges, str. 25–30.
- Drnovšek, Marjan (1993). Slovenci na Nemškem. *Enciklopedija Slovenije, 7. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 370.
- (1995a). Podobi Marxa in Engelsa na steni slovenskega delavca v Nemčiji. *Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, str. 18.
- (1995b). Zahodna Evropa vabi pridne roke, str. 294.
- (1995c). Domovina in izseljenčevo domotožje, str. 361.
- (1995č). Vračanje izseljencev v domovino, str. 383.
- Horvat, Martin in Lavš, Katarina (1995). *Iz spomina v spomin. Ob 25-letnici slovenske župnije v Berlinu: 1969–1994*. Berlin: Slovenska katoliška misija.
- Klemenčič, Matjaž (1996). Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi: primer Slovencev. 1. del. *Zgodovinski časopis* 50/3, str. 391–409.
- Kokalj, Zvone. *Lastovka, glasilo slovenskega kulturno prosvetnega društva Lastovka*. (Od 1979 do 1985).
- Korpič Horvat, Etelka (1992). *Zaposlovanje in deagrarizacija pomurskega prebivalstva*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Krevs, Uršula (1994). Sloveščina pri Slovencih v Nemčiji. Slovenski izseljenski koledar 1994. Koledar za Slovence po svetu, 41. letnik. Ljubljana: SIM.
- Lipoglavšek Rakovec, Slava (1950). Slovenski izseljenci. *Geografski vestnik XXII*. Ljubljana: Geografsko društvo v Ljubljani, str. 3–60.
- Lukšič Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Pirjevec, Jože (1995). *Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa.
- Pirš, Tanja (1993). Slovenci starši so tu zelo cenjeni. Klepet z Miro Turk. *Otrok in družina* 42/9, str. 12.
- Pucelj, Janez (1989). Kje si, domovina? *Prelomni časi: zbornik predavanj s teološkega tečaja o aktualnih temah za študente in izobražence 1988/89*. Ljubljana: Medškofijski odbor za študente, str. 214–249.
- Simona, Gerd (1979). *Sprachwissenschaft und politisches Engagement: Zur Problem- und Sozialgeschichte einiger sprach-theoretischer, sprachdidaktischer und sprachpflegerischer Ansätze in der Germanistik des 19. und 20. Jahrhunderts*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag, str. 203–204.
- Slavec, Ingrid (1982). *Slovenci v Mannheimu*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ)*. 1994. Elektronska izdaja na plošči CD-ROM. Ljubljana, SAZU in ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, DZS d.d. in Amebis, d.o.o.

- Stabej, Marko (2004). Slovenščina kot drugi/tuji jezik in slovensko jezikovno načrtovanje. *Jezik in slovstvo* 49/3–4, str. 5–16.
- Stölting, Wilfried (1976). Der serbokroatisch-deutsche Bilinguismus jugoslawischer Schüler. *Südosteuropa und Südosteuropa-Forschung. Zur Entwicklung und Problematik der Südosteuropa-Forschung. Symposium des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen. Forschungsgemeinschaft in West-Berlin von 17.–19. Oktober 1975.* Hamburg.
- Šket, Janez in Turk, Ciril (2000). *Slovenci na Württemberškem – nova domovina v Cerkvi.* Ljubljana: Družina.
- Štumberger, Saška (2004). *Slovenščina pri dvojezičnih Slovencih v Nemčiji.* Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Švent, Rozina (1991). *Slovenski tisk v zdomstvu po letu 1945: od begunskih taborišč preko naselitvenih središč po svetu v matično domovino.* Ljubljana: Svetovni slovenski kongres, Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Vukovič, Jasna in Maja (1999). *Slovensko zdomstvo v ZR Nemčiji.* Diplomski naloga. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Wallraff, Günter (1988, 1985). *Ganz unten: mit einer Dokumentation der Folgen.* Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Werner, Erich (1985). *Slovenci v Porurju (1960).* Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Zupančič, Jernej (1999). Slovenci v Avstriji. *Geografica Slovenia*, 32. Ljubljana: Inštitut za geografijo.

SUMMARY

SLOVENIAN MIGRATION STREAMS TO GERMANY AND THE CHANGING OF ROLE OF SLOVENIAN LANGUAGE

Saška Štumberger –

In view of time, duration and grounds for migrations, Slovenians in Germany were referred to as emigrant, migrant worker, diaspora, Gastarbeiter. For Slovenians coming to Germany after 1962 temporarily for economic reasons, the term migrant worker was used. Despite initially different plans, the emigrants were not returning home for permanent; in recent reports, we frequently read about emigrants in Germany. Although the term migrant worker meant in the past "workers on temporary work abroad", its use is righteous today as well. In the media, the expression denotes those Slovenians abroad that visit Slovenia on occasions of holidays and feasts by which they differ from "proper" emigrants.

The position and role of Slovenian language is due to permanently changing political and economic circumstances difficult to describe. An outline of the after-war migrations and life in Germany and in Yugoslavia indicates we must consider the present language knowledge and patterns of speech behaviour a non-concluded process marked in the past by political changes, economic crises, negative attitude towards bilingualism, fear of coercive departing Germany, integration into German society, and the attainment of independence of Slovenia. In the future, it will be designated by Slovenian membership in the European Union, by economic situation in the both states, and by abilities of taking advantage of the new circumstances.